
Brněnská anomálie?*

Brněnská sociologie 1963 až 1989 – subjektivní historie

IVO MOŽNÝ**

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

The Brno Anomaly? Sociology in Brno 1963–1989

Abstract: When, at the end of the 1950s, the Communist Party took the first steps towards reviving sociology as a scientific field, which only ten years earlier it had banned and branded a bourgeois pseudo-science, the conditions in Brno were and were not favourable for such a development. On the one hand, Brno was home to the very reputable sociology department of A.I. Bláha, a student of Durkheim's, which had a tradition dating back to the founding of Masaryk University in Brno in 1921. On the other hand, Brno lacked any figures that the Communist Party would at least deem passable and who would be willing to partake in the renewal of a department that in recent history had already been twice disbanded. One fortunate exception was the journalist Josef Solař, a pre-war party member, jailed under the Protectorate for resistance involvement. He gradually drew Bláha's former assistants to the department and began building an academically solid institution with a strong emphasis on empirical sociology. This progress was interrupted by the invasion of Warsaw Pact troops. The department was again shut down, but some continuity was preserved in the Sociological Research Laboratory, which avoided liquidation and where some politically persecuted teachers found refuge. In 1980 the department of sociology in Brno was re-established and in 1981 it obtained a competent new head, Jaroslav Střítecký. It also became possible to engage young teaching assistants whose qualification was professional, not political. The development of sociology in Brno in 1980's was further assisted by the biannual conference "Socialist way of life as social reality", which created an environment supportive of critical study of society.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 5: 609–622

Když se na počátku šedesátých let komunistická strana ve své moudrosti rozhodla, že její rozhodnutí o zrušení sociologie jako akademické disciplíny z počátku padesátých let bylo nemoudré, bylo i nebylo pro obnovu sociologie v Brně z čeho brát.

Byla tu, na jedné straně, tradice výuky sociologie, stará jako brněnská univer-

* Tato studie vznikla s podporou výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR č. 142300002.

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: prof. PhDr. Ivo Možný, CSc., Fakulta sociálních studií MU, katedra sociologie, Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: moznym@fss.muni.cz.

zita sama. Arnošt Inocenc Bláha, sociolog společensky angažovaný do té míry, že mu jeho skeptičtější kolega J. L. Fišer přezdíval Apoštol Inocenc Bláha, otevřel Sociologický seminář na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity už 21. prosince 1920. Bylo to v době, kdy univerzity na východ od Rýna, na nichž by se sociologie pěstovala, bylo ještě možno počítat na prstech.

Na druhé straně v Brně chyběly v prostředí kateder marxismu, které pro sebe monopolizovaly společenskovědní myšlení, výrazné osobnosti s vizí obnovy sociologie, jaké Praha měla.

Rozhodnutí obnovit výuku sociologie na Univerzitě J. E. Purkyně, jak se tehdy Masarykova univerzita jmenovala, přišlo tedy na Filozofickou fakultu víceméně jako instrukce z KV KSČ, kde ovšem též pouze realizovali směrnicí z centra. Na katedře historického a dialektického materialismu, z jejíhož lůna měla marxistická sociologie vzejít, nebyl ale nikdo, kdo by v projekt věřil natolik, že by byl ochoten orientovat na něj svou další akademickou dráhu: co když si to strana zase rozmyslí? Poté tedy, co 7. listopadu 1963 dala vědecká rada fakulty formální podnět k vypracování návrhu na zřízení pracoviště sociologie, byli predisponováni na Filozofickou fakultu dva odborní asistenti z Vysoké školy zemědělské: vedoucí tamní katedry historického a dialektického materialismu Dr. Josef Solař (1919–2002) a jeho zástupce Dr. Miroslav Ovesný (1917–2002).

Vedoucím nového oddělení sociologie, které bylo založeno na jaře 1964, byl ustanoven Josef Solař. Dostal stranický úkol zabezpečit splnění rozhodnutí ÚV KSČ a kádrově připravit obnovení výuky sociologie v marxistickém duchu. V osobě Josefa Solaře osud brněnské sociologii velmi přál. Bylo mu v té době 45 let. Nasbíral už mnohé životní zkušenosti, mezi jeho vrstevníky zdaleka ne zcela běžné. Do komunistické strany vstoupil jako sedmnáctiletý v roce 1937. Byl také aktivním skautem a je dnes těžké rozeznat, nakolik byla odbojová skupina, ve které se od počátku Protektorátu Böhmen und Mähren angažoval, skautská, a nakolik byla komunistická. Byl zatčen už v roce 1941 a do konce války vězněn. Ve vězení onemocněl tuberkulózou. Ve Švýcarsku, kam byl poslán na léčení v rámci poválečných podpůrných programů pro vězně a oběti nacismu, se seznámil s Holanďankou, s kterou se oženil a přivezl si ji do Brna. Po návratu ho strana zaměstnala jako redaktora v brněnské *Rovnosti*, nejstarším českém levicovém listě. Byla to tehdy redakce osobností. Pracovali tam Ludvík Kundera, Oldřich Mikulášek, Jan Skácel a další mladí muži, s kterými měla strana později velmi špatné pořizení. Ačkoli najdeme v ročnících *Rovnosti* těsně po roce 1948 i od nich články, na které později vůbec nebyli hrdí, už v první polovině padesátých let byla tato redakce autentických komunistů rozkulacena: příliš mnoho intelektuálů na jednu dělnickou novinu.

Pro konjunkturální komunisty, kteří právě tehdy začínali předsedat prověřkovým komisím, nebylo ovšem vždycky snadné „předválečné členy strany“ pro „politické chyby a ideologické úchytky“ úplně existenčně likvidovat (k tomu se odhodlávali až po roce 1968, kdy titíž lidé si pořád nevzali to správné poučení). Josef Solař byl tedy po negativní stranické prověrce své novinářské činnosti odsunut na Vysokou školu zemědělskou, katedru historického a dialektického materialismu. Prožil zde relativně klidných a šťastných deset let.

Železná opona v těch letech opravdu účinně odřezávala české myšlení od evropského kontextu. V knihovnách zmizely z regálů mezi *libri prohibiti* například i Freudovy spisy a jakákoli akvizice aktuální společenskovední produkce do jejich fondů by byla považována za podvratnou činnost. Josef Solař četl v pěti jazycích, měl spoustu času, a díky své manželce, kterou s holandským pasem nebylo možno nepustit přes hranice, měl i co číst. Udržel si evropský rozhled. Po špatných zkušenostech s mocí nacistů i komunistů držel se stranou, na politický a společenský vývoj u nás se však díval s informovaností a nadhledem v té době v Brně velmi výjimečným.

Je pravda, že určitý typ osobností je prakticky nepoučitelný. Když se otevřela možnost obnovit na univerzitě studium sociologie a založit novou katedru, přes všechny své špatné zkušenosti skaut Josef Solař byl připraven. Dal komunistické straně ještě jednu šanci. V polovině páté dekády svého života se rozhodl opět se společensky angažovat. K tomu, co mu to vyneslo, se ještě dostaneme, už tady však můžeme konstatovat, že brněnské sociologii to vyneslo dobrý základ, který je v její stavbě dosud zřetelný.

Josef Solař neměl pochyb o tom, že likvidovat Bláhův seminář byl škodlivý nesmysl. Když stál před otázkou, kde najít pro nový studijní program marxistické sociologie vhodné učitele, nehledal je mezi svými bývalými kolegy na katedrách marxismu. O těch věděl dost. Ať to bylo z hlediska stranického úkolu, jenž mu ukládal zabezpečit nový, ideologicky exponovaný studijní program spolehlivými kádry, jakkoli povážlivé, svou pozornost obrátil na to, co se dalo ještě najít z Bláhovy katedry sociologie, rozprášené v padesátém roce. Miroslav Ovesný, jenž na přelomu čtyřicátých a padesátých let krátce prošel katedrou sociologie na Pedagogické fakultě, kterou tam v roce 1947 založil Karel Galla, znal, kdo je kdo v brněnské sociologii, a pomáhal Solařovi orientovat se v lidech z kruhů brněnské pobočky sociologické společnosti prvních poválečných let.

Profesor Arnošt Inocenc Bláha v té době už nežil. Zemřel v roce 1960, deset let po likvidaci oboru, který na Masarykově univerzitě založil. Když byl tento obor v roce 1950 rušen, poslední boj, který Bláha před svým propuštěním na půdě univerzity svedl, byl zápas o akademické přežití tří jeho asistentů: Mojmíra Hájka, Mojmíra Köttnera a Vratislava Kadlece. Prohrál ho, samozřejmě. Všechna tato tři jména však se do děje vrátí, i když v různé době a různém kontextu.

První se k sociologii vrátil Mojmír Hájek (1913–1993). Solař ho našel na učilišti, kde vzdělával učně v potravinářství a v polygrafii. Spíš se však asi přihlásil Mojmír Hájek sám. Byl výrazně asertivní osobností, extrovert a v mládí Bláhův terénní asistent s talentem pro to, čemu bychom dnes řekli nestrukturované interview. Svou doktorskou práci z roku 1938 *Sociologická šetření moravské vesnice v rozpětí generačním (Neslovice 1904–34)* [Hájek 1948] vydal po válce tiskem, a v té době se také angažoval v sociologickém výzkumu hornického povolání (sám byl ke konci války v „totálním nasazení“ jako horník zaměstnaný). Byl tedy velmi vhodnou osobou pro rekonstituci sociologie na brněnské univerzitě.

Na jaře roku 1964 měl tedy Josef Solař pro budované oddělení sociologie tři učitele, ale „systematizovaná místa“ tam byla čtyři. Vypsál veřejný konkurz – v té

době zdaleka ne obvyklý způsob obsazování míst učitelů na katedře historického a dialektického materialismu. A vybral v něm pro akademické místo odborného asistenta člověka, který nejenom že nesplňoval akademická kritéria v historickém a dialektickém materialismu či příbuzných disciplínách, ale ani o sociologii nevěděl prakticky vůbec nic. Byl to redaktor mládežnického vysílání Československého rozhlasu Ivo Možný, absolvent studia češtiny a literární vědy. K sociologii se přiblížil na konci svých studií nejbližší tím, že si za téma diplomové práce vybral sociologizujícího literárního kritika Bedřicha Václavka. Po absolvování však už dělal deset let jen běžnou novinářinu, ze sociologie nikdy nepřečetl ani jeden klasický text, odborně nepublikoval a co snad za studií o sociologii načetl, spolehlivě zapomněl.

Důvod této Solařovy nepravděpodobné volby nebyl osobní, ale negativní. Možného před tím nikdy ani neviděl ani o něm neslyšel, vybral ho jen proto, aby nemusel vybrat mezi adepty z marxistů, které naopak velmi dobře znal a za žádnou cenu je na nové katedře nechtěl. Do konkurzu se přihlásila také Helena Steinerová, autentická komunistka, se kterou se Solař znal už ze skautských dob a komunistického odboje. Byla to i velmi vzdělaná marxistka, a tedy podle všech formálních i meritorních parametrů nejvhodnější z uchazečů. Byla to ale také naprosto nesnesitelná osoba, osobnost na pokraji patologie, před kterou známí prchali i při náhodném setkání. Jak se Solař později vyjádřil, byl v situaci, kdy musel najít někoho jiného, kdyby ho měl šebnat na ulici, protože stranický úkol mít vhodné čtyři kádry v oddělení do zahájení akademického roku 1964–1965 splněn být musel.

Splněn tedy byl. Dva profilující členové z velmi nesourodého čtyřčlenného oddělení Josef Solař a Miroslav Ovesný strávili následující akademický rok 1964–1965 jako frekventanti dvousemestrového školení v sociologii na Vysoké škole stranické v Praze. Setkávali se tam s Vratislavem Kadlecem, který se také začal vracet k sociologii. Dojížděli pravidelně do Brna a celé oddělení se připravovalo na přeměnu v samostatnou katedru a na zahájení výuky sociologie jako samostatného studijního oboru.

Významným partnerem Josefa Solaře byl ještě jeden člověk mimo vlastní katedru sociologie. S Janem Macků (1919–1983), vedoucím katedry marxistické filozofie na lékařské fakultě, se znal Solař už z dob poúnorové *Rovnosti*, kde oba pracovali jako redaktoři a oba byli v prověrkách roku 1952 odsunuti do akademického prostředí. Macků také patřil k absolventům poválečného Bláhova sociologického semináře, Bláhova díla si velmi vážil a pokračoval v jeho tradici v sociologii inteligence. Byl vůdčím duchem prací na dějinách české sociologie, které katedru vědecky profilovaly. Ač na ni zaměstnanecky nikdy nepřešel, patřil k jejím výrazným osobnostem.

Výuka sociologie byla na brněnské univerzitě zahájena počínaje akademickým rokem 1965–1966 jako jednooborové diplomové, v původním projektu čtyřleté studium. Do prvního ročníku bylo přijato osm posluchačů. Učební plán pro první dva semestry obsahoval kurzy a semináře z úvodu do sociologie, z dějin sociologie a ze základů metodologie tak, jako je obsahuje dodnes a jako je to obvyklé na všech univerzitách ve studijních programech sociologie.

Následující čtyři roky byly pro brněnskou sociologii stejně tak jako pro celou českou sociologii, dobou dynamického růstu. Samostatná katedra sociologie byla na

Filozofické fakultě brněnské univerzity zřízena rektorovým rozhodnutím ze dne 23. června 1965. Počet přijímaných posluchačů se zvětšoval v násobku. Bylo otevřeno dálkové studium sociologie. Kolem katedry se shromáždil široký okruh spolupracovníků a zájemců o obor, kteří se sdružovali v brněnské pobočce Československé sociologické společnosti, a katedra i personálně rostla. S postupujícím táním, které bylo předzvěstí jara 1968, sociologie na sebe strhávala i část nadějí společnosti na uvolnění z myšlenkových dogmat a prolomení izolace českého myšlení od jeho přirozeného evropského kontextu. Jak se sociologie stávala módou, mnozí dosud opatrní konjunkturální marxisté obraceli kabát a snažili se přidat: konjunkturu teď prožívala sociologie.

Josef Solař se snažil katedru i nadále manévrovat tak, aby se jejich aktivismu vyhnul. (O pár let později mu to spočítali.) Orientoval katedru personálně na další lidi z okruhu bývalého Bláhova semináře. I oni začínali postupně získávat víru v možnost obnovy své disciplíny, odkládali opatrnost a postupně se začali objevovat na otevřených seminářích katedry a přednáškových pondělcích Čs. sociologické společnosti. Jako zaměstnanci přišli na katedru další dva Bláhovi žáci, Vladimír Kadlec a Miroslav Gregor, který léta umlčené sociologie strávil jako učitel matematiky ve Svitavách. Významnou intelektuální podporu představovala Juliana Obrdlíková, další členka Bláhova semináře a pak dlouhá léta učitelka matematiky na střední škole, v té době už v penzijním věku, ale intelektuálně ve vynikající kondici.

Po ta tři – čtyři léta, která měla nadělena do roku 1969 a počátku nové likvidace, byla brněnská sociologie ve svých nejlepších lidech zaměstnána především úsilím se skutečnými sociology stát. Navazování na Bláhův seminář dodávalo sice vědomí kořenů a posilovalo sebevědomí, ale produktivní příliš nebylo. Šlo totiž o navazování na poválečný Bláhův seminář, a Bláha sám byl v poválečných letech absorbován znovuvybudováním oboru, navazováním na předválečné výsledky a organizační prací (založil mimo jiné v roce 1947 v Brně celou novou školu univerzitního typu – Vysokou školu sociální). Jeho česká poválečná sociologie, jako ostatně víceméně celá poválečná sociologie evropská, nepřekročila stadium obtížného znovunalézání identity. Ve třech letech, které jí byly do likvidace v roce 1949 vyměřeny, se přes toto stadium ani dostat nemohla, a nebyla tedy nijak ideální oporou pro orientaci. Sama existence velké Bláhovy knihovny, dobře vybavené téměř vším významnějším, co do druhé světové války ve světové sociologii vyšlo, mezi jejímiž regály našla katedra své první pracoviště, vyváděla však všechny, kteří mezi ty knihy přišli, rychleji z myšlenkových stereotypů oborů, z nichž vzešli, a pomáhala přetvářet je v sociology.

Jak vědí všichni vysokoškolští učitelé, nutnost něco učit je nejlepším způsobem, jak se to naučit sám. Překlady a skripta, jež v té době tvořily podstatnou část produkce katedry, jsou svědectvím tohoto úsilí o sebevzdělání. Z významnějších to byly v Brně překlady Malinowského *Scientific Theory of Culture* [Malinowski 1967] a obsáhlého výboru z Lazarsfeldovy *Language of Social Research* [Lazarsfeld n. d.], tři díly *Sociologické čítanky* a čítanka *Sociologie masové kultury* [Sociologická 1967a; 1967 b; Obrdlíková, Slávik 1968; Možný 1967].

Zároveň tu byla výuka sociologie programově spojována s empirickým výzkumem. I to bylo považováno za rys „brněnské školy“ – velký empirický výzkum Brna z let 1947–1949, realizovaný Bláhovým seminářem, byl dosud v živé paměti. Už v roce 1966 byla tedy při katedře založena *Laboratoř sociologického výzkumu* a zahájena první empirická šetření. S podporou televize, která v „obrodném procesu“ zařadila diskusní pořad opřený o empiricky zjišťované veřejné mínění byla už v roce 1967 při katedře vybudována celostátní tazatelská síť a provedena série šetření reprezentativních na dospěléou populaci České republiky standardním kvótním výběrem na obvyklém vzorku jedenácti až třinácti set respondentů. Byla to první profesionální tazatelská síť pracující u nás po likvidaci Ústavu pro výzkum veřejného mínění po únorovém puči. Josef Solař byl zvolen v roce 1967 předsedou Československé sociologické společnosti, do Brna jezdila spousta zahraničních sociologů (i T. W. Adorno se přijel podívat), posmrtně se dočkala vydání Bláhova *Sociologie* [Bláha 1968], připravovaly se *Dějiny české sociologie*, katedra uspořádala k tomuto tématu konferenci a také konferenci k sociologii inteligence. Bylo založeno několik velkých sociologických výzkumů.

Nadějně vyhlídky rozmetal, jak známo, vpád šesti tankových divizí. Tak jako ve velkých dějinách Československa, i v malých dějinách sociologie bylo mezi vojenskou okupací a totálním mocenským zvládnutím institucí několikaměsíční mezidobí demontáže, ústupového manévrování a hasnoucích nadějí. Až dne 13. listopadu 1969, tedy více než rok po srpnové invazi, vydává Ministerstvo školství rozhodnutí o zrušení kateder společenských věd s platností od 20. listopadu. Týden před tím, hned 14. listopadu, podává vedoucí katedry Josef Solař žádost o přechodné uvolnění z funkce v souvislosti s povinnostmi při přípravě světového sociologického kongresu ve Varně. Rektor mu obratem vyhovuje s tím, že se do funkce vrátí po skončení kongresu na podzim 1970. Ostatní zaměstnanci zůstávají v podivném mezidobí „až do výsledků prověrek a dalšího rozhodnutí“ na svém místě. Vratislav Kadlec emigruje. V říjnu nastupují studenti přijatí na jaře. Strana nemá odvahu poslat všechny studenty společenských věd domů – obává se, aby nešli do ulic. Jsou to na další tři roky poslední studenti přijatí na sociologii, ale začíná se učit.

A zároveň prověřovat, zakazovat, rušit a reorganizovat. Nejde to nijak snadno: až na konci jarního semestru 1971 jsou po prověrkách prořídlé tři katedry společenských věd – sociologie, dějin filozofie a logiky, filozofie a metodologie věd – sloučeny k 12. červnu 1971 v jednu katedru marxismu-leninismu a Josef Solař je definitivně propuštěn. Znění propouštěcího rozhodnutí už má dikci charakteristickou pro nově ustavené poměry (viz příloha).

V šedesátých letech měla brněnská sociologie za pražskou asi rok vývojového zpoždění. A právě ten rok zdržení způsobil, že první výstupy badatelské práce nestihly vyjít ani na poslední chvíli ve zmatcích likvidace, jako se to podařilo Praze s *Malým sociologickým slovníkem* a Machoninovou *Československou společností*. Z těch prací, o kterých vím, byla v létě 1972 v sazbě rozmetána monografie *Povaha práce v České republice*, která měla vyjít v Bratislavě v Československém výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, a studie komunikačních sítí lokálních elit tří malých mo-

REKTOR
UNIVERSITY J. E. PURKYNĚ V BRNĚ

V Brně dne 21. května 1971
Č.j. 2534/71 - B IV/1 V-70

Pan

Doc. PhDr. Josef S o l a ř , CSc

Máhenova 19

B r n o

Vzhledem k tomu, že předchozí souhlas k rozvázání pracovního poměru s Vámi podle § 50 zákoníku práce se stal nevplatným podle rozhodnutí KV města Brna, odbor sociálního zabezpečení č.j. 554/1971-333-Luk, dnem 4. 5. 1971, zrušujeme naši výpověď z 30. 4. 1971 č.j. 1754/71 a dáváme Vám tuto novou výpověď:

Rektorát University J. E. Purkyně v Brně rozvazuje s Vámi
v ý p o v ě d ě

podle § 46 odst. 1 písm. e) zákoníku práce č. 65/65 Sb., ve znění zákona č. 153/69 Sb. a č. 42/70 Sb., kterými se mění a doplňuje zákoník práce, pracovní poměr docenta na filosofické fakultě University J. E. Purkyně v Brně z těchto důvodů:

V letech 1968 a 1969 zastával jste významné politické funkce, včetně členství v předsednictvu KV KSČ a jak vyplývalo z hodnocení nejvyšších stranických složek, byl jste aktivním a angažovaným nositelem myšlenek a programů pravicového oportunismu.

Vaše činnost z těch dob byla a je hodnocena jako nanádivě škodlivá zájmem dělnické třídy, Komunistické strany Československa a společenství socialistických států.

Z denního tisku, rozhlasu a televize je všeobecně známo, že jste náležel k nejednatelům tendencí cizích KSČ a naší společnosti, tendencí, které jsou v rozporu v ohledu ideologickém, kulturním, politickém i ekonomickém se zájmy naší společnosti a které poškodily naše přátelství se Sovětským svazem a státy socialistického tábora.

- 2 -

Tímto jednáním narušil jste socialistický společenský řád, ztratil jste důvěru a způsobilost k zastávání funkce vysokoškolského učitele a tím i způsobilost k zastávání dosa-
vedního pracovního místa, tj. docenta na filosofické fakultě
University J. E. Purkyně v Brně.

Poněvadž nemůžete zastávat učitelské místo na Univerzitě
J. E. Purkyně a poněvadž pro Vás nemáme žádné jiné vhodné
místo odpovídající Vaší kvalifikaci, nabízíme Vám v souvislos-
ti s ustanovením § 56 odst. 2 zákoníku práce místo pracovníka
v údržbě při správě účelových zařízení při UJEP.

Nepřijmete-li toto místo, nemá universita možnost Vás
jinak zaměstnávat a Váš pracovní poměr docenta na filosofické
fakultě UJEP skončí uplynutím tříměsíční lhůty, počítaje od
prvního dne v měsíci následujícího po doručení výpovědi.

Před daním této výpovědi vyslovil závodní výbor KCH fi-
losofické fakulty předchozí souhlas s rozvázáním pracovního
poměru přípisem ze dne 29. dubna 1971.

Také ObNV v Brně č. IV a NV města Brna, odbor sociálního
zabezpečení vydali podle § 50 zákoníku práce předchozí souhlas
s rozvázáním pracovního poměru s Vámi a toto rozhodnutí nabylo
právní moci. V uvedeném rozhodnutí je obsažen i souhlas vztahující se na Vás jako na účastníka odboje.

Před skončením pracovního poměru vyčerpajte smluvní část
dovolené na rotavenou,

Prof. JUDr. Jaromír V á ň k á , DrSc

Děkanát
filosofické fakulty

B r n o

Na vědomí.

ravských měst, která byla už pod trochu krycím názvem *Komunikační struktura lokálních komunit* připravena k vydání v Krajském kulturním středisku v Brně.

Vedoucím oddělení sociologie, které mělo v rámci Katedry marxismu-leninismu ošetřit výuku po zbývajících několik roků, než projdou studiem poslední přijatí studenti z roku 1969 a sociologie z univerzity opět zmizí, stal se Miroslav Ovesný. Byl to muž, který nikdy nic nepublikoval a skoro nic neříkal. Díky tomu prošel prověrkami jen s pokáráním a byla mu svěřena tato provizorní a dočasná odpovědnost. Byl to muž slušný a k sociologii i k perzekuovaným kolegům naprosto loajální. Byl to typický představitel lidí, bez nichž se strana nedovedla obejít, ale kteří v ní představovali nemalou energii inercie, jež ji brzdila v úsilí dát věci do pohybu novým směrem. Nenechme se přesvědčit těmi, kdož mají věci rádi jednoduché, že dělicí čára mezi dobrem a zlem vedla v těch letech striktně mezi členy komunistické strany a nestraníky. Nebylo tomu tak. I uvnitř strany zůstali lidé, kteří brzdili dopad likvidačních opatření a manévrovali věci k zachování kulturních hodnot, jež viděli ohroženy, a ani mimo stranu nebyli výjimkou lidé, kteří se snažili osvědčit horlivost v kolaboraci a potápěli jiné. Jen málo lidí reaguje na vitální ohrožení heroicky. Odvaha je důstojnost pod nátlakem a rudimentální pud sebezáchovy velí v krizi na důstojnost zapomenout. Likvidátory byli zajisté především představitelé normalizační komunistické strany, ale mezi nestraníky našli horlivé udavače a přicmrdovače, bez nichž by se jim normalizace nepodařila – a dařila se jim pomalu a špatně právě proto, že i uvnitř strany zůstali navzdory všem prověrkám lidé, kteří normalizaci sypali tiše písek do převodů. Miroslav Ovesný byl jedním z nich.

Jakýmsi záchranným člunem potápějící se sociologie na univerzitě v Brně se ukázala být Laboratoř sociologického výzkumu. Už v roce 1969 vzala na palubu Pavla Pácla, nehotového tehdy ještě dálkového studenta sociologie, který se na ni uchýlil z Ostravy, kde byl označován jako redaktor Československého rozhlasu za významného pravicového oportunistu a neunikl by tam profesionální likvidaci. Katedra marxismu-leninismu, aby si vylepšila profil a zbavila se aspoň jednoho ze dvou identifikovaných oportunistů (bývalý vedoucí katedry logiky Pavel Materna a bývalý vedoucí katedry dějin filozofie Lubomír Nový), odsunula Lubomíra Nového do Laboratoře. Odsunut tam byl i Ivo Možný se stejným označením.

Z hlediska dozorových stranických orgánů Laboratoř byla svého druhu márnici, dočasným meziskladem pro ty, které se zatím nepodařilo pohřbit – tedy „administrativně dořešit“, jak zněl dobový newspeak pro vyhazov. Nesměli samozřejmě učit a v nejhorších letech dostali na katedře příkázáno i sundat jmenovky na dveřích, kdyby náhodou šel někdo škodlivý kolem, aby nespustil povyk o neplnění usnesení o propuštění. Slušní lidé v systému doufali, že se tam na ně zapomene, v což trochu doufali i dotyční. Nic jiného se po nich vlastně nechtělo. Bylo to jen z jejich vlastní vnitřní potřeby, že nepřestali pracovat a nasmlouvali pro Laboratoř řadu aplikovaných výzkumů, vedli tazatele a psali výzkumné zprávy – o fluktuaci zaměstnanců v bratislavském strojírenském závodě, o složení a postojích obyvatel (vesměs Romů) historického jádra Košic, určeného k asanaci, o návštěvnících hospod, restaurací a vináren v Uherském Brodě...

Tyto výzkumy byly samozřejmě metodologicky velmi elementární a až na výjimky postrádaly teoretické východisko. Udržely však v Brně nepřerušenu tradici práce s empirickými daty a vedly k tomu, že jejich počítačové zpracování zachovalo si při všech obtížích kontakt se světovým vývojem počítačových programů na hromadné zpracování dat. Udržela se také kontinuita rozvoje analytických dovedností při práci s „tvrdými daty“. Postupně se účast v aplikovaných výzkumech stala pro posluchače povinnou součástí výuky sociologie, přinášela jim často překvapivý vhled do života normalizovaného Čecha a snižovala i hráze opatrnosti mezi učiteli a studenty v éře všeobecné krize důvěry. Výuka metod a technik sociologického výzkumu na Masarykově univerzitě opírá se o tuto tradici dodnes. Především jí však vděčí brněnská katedra za to, že ji opouštějí absolventi s lepší kompetencí rozeznávat latentní struktury v maticích hromadných sociálních dat, než je tomu například u absolventů studia sociologie v nedaleké Vídni.

Celému oddělení sociologie ovšem připomínal bezperspektivnost jeho existence tenčící se počet posluchačů. Po třech letech bez přijímacích zkoušek nakonec zůstávaly k výuce už jen dva ročníky studentů. Učitelů však po čistkách v roce 1971 už dále neubývalo. Obávající se, že by systém permanentních čistek nakonec postihl i je, zastavili etablovaní komunisté další prověřování. Kdo byl prověřen, měl nadále důvěru, ti co ne, byli nebo měli být propuštěni. Jak však začala být etablovaná moc postupně absorbována řešením problémů, které si už nově sama způsobovala, tlak na řešení starých nedodělků slábl. Tam, kde nebyl vnitřní tlak, který by na splnění starých stranických usnesení o propuštění neproověřených trval (jako v Brně pod Ovesného vedením, a nezměnilo se to ani, když bylo obnoveno přijímání posluchačů pod vedením novým), malá „dočasnost“ existence těchto lidí v oboru nabývala stejné povahy jako velká „dočasnost“ pobytu sovětských vojsk – jen s opačným znaménkem pro ně i pro obor.

Dokonce už na oddělení s nejistou perspektivou se ocitali postupně noví, režimní lidé. V Brně to byly v sedmdesátých letech jen ženy. Sociologie totiž byla ve své bezmocnosti prosadit odborná kritéria na přijímání nových učitelů ideálním místem kam odložit manželku, dceru či milenkou. Tři nové odborné asistentky, postupně zaměstnané na sociologii v první polovině normalizačních let, zastupovaly všechny tyto tři kategorie. Při snižujícím se počtu posluchačů byl nakonec v Brně menší počet posluchačů na jednoho učitele než na univerzitě v Oxfordu.

Mělo to však přirozenou mez v úplné absenci studentů. Tu se podařilo sice těsně, leč přece jenom včas odvrátit. V akademickém roce 1974–1975 bylo obnoveno přijímání posluchačů na marxisticko-leninskou sociologii. Na zachování oboru začali mít totiž postupně zájem právě ti, kteří byli stranou pověřeni její likvidací a usilovně na ní několik let pracovali. S dovršením likvidace likviduje nutně likvidátor i sám sebe: nemá-li dále co likvidovat, zůstává bez práce. Tento mechanismus zřejmě přivedl do čela obnovené katedry sociologie v Praze Antonína Vaňka, v Brně se jím dostává znovu do děje Mojmir Köttner, asistent, kterého A. I. Bláha neuhájil před vyhazovem v prověrkách roku 1950. I on měl od té doby za sebou čtvrt století zkušeností s komunistickým režimem, s několikaletými prověrkami a zaměstnáním

vychovatele v učilišti. Už od druhé poloviny padesátých let však vycházel s režimem dobře. Osobnostně to byl rozený referent s talentem sloužit. Jako referent Ministerstva pracovních sil a později školského odboru Krajského národního výboru bez problémů tedy režimu sloužil, a když se reorganizovaly kraje, přešel do akademického světa jako asistent na univerzitní katedře marxismu leninismu. Při pokusu o reformu v druhé polovině šedesátých let s ním nikdo pro jeho nevýraznost a konformitu nepočítal a on se ani v osmašedesátém nenamočil. Přesto se prověrek bál. Když viděl, k čemu se po invazi armád Varšavské smlouvy schyluje, vyhnul se dalším prověrkám tím, že se včas nabídl režimu, který zpočátku těžce hledal lidi. Ze zrušené katedry marxismu přešel na Krajský výbor KSČ a přihlásil se do prověřkové komise. Do dějin Filozofické fakulty se pak smutně zapsal jako předseda prověřkové komise, jenž podepisoval všechny vyhazovy z prověrek v roce 1971.

Naštěstí pro Brno to byl, při vši charakterové slabosti, člověk s pamětí kultury sociologické práce v Bláhově semináři. Byl to zároveň člověk nemocný, s vrozenou srdeční vadou. Obrovský bezmocný strach na obě strany, kterým musel v šedesátém devátém až jedenasedmdesátém projít, jistě jeho zdravotnímu stavu neprospěl. Dá se asi říci, že vedení obnovené katedry sociologie dostal od komunistické strany podle stejné logiky, s jakou stará mocnářství po skončeném tažení existenčně zaopatřovala invalidní válečné veterány trafikou.

Mojmír Köttner vedl výuku marxisticko-leninské sociologie na brněnské univerzitě od jejího obnovení v roce 1973, kdy ještě zároveň působil v aparátu strany, až do své smrti v roce 1981. Nejprve to bylo oddělení na katedře marxisticko-leninské filozofie, od března 1980 opět samostatná katedra.

Studium marxisticko-leninské sociologie bylo opět nejprve jednooborové. Přijímalo se ročně nejprve deset, ale postupně zase asi dvacet studentů. Bylo obnoveno i dálkové studium. Lidé odsunutí do Laboratoře sociologického výzkumu začínali postupně opět učit. Zaměstnávat je dále pod podmínkou, že nebudou nic dělat, aby si jejich nežádoucí existence nikdo nevšiml, začalo být jako nespravedlivé pociťováno těmi, kteří byli pro učení prověřeni a rapidně jim přibývalo úvazku – a přestávalo být také nutné. Zákaz publikovat pro ně však ještě nějakou dobu trval. Nikdy nebyl vlastně odvolán, ale jeho účinnost s lety slábla. Unavená bdělost kontrolovat jeho dodržování byla zkoušena metodou pokusných holubiček, zkusným nabízením článků nejprve do sborníků z konferencí, v osmdesátých letech postupně do takových odborných časopisů, jako byla ideologicky indiferentní a tedy méně hlídaná *Demografie*, potom slovenská *Sociológia*, jež byla vždycky liberálnější než maligní Praha... Občas to skončilo odmítnutím, někdy s pokáráním ideologické komise krajského výboru KSČ či přímo z Prahy, někdy to však vyšlo, což pak bylo pro ostatní redakce precedentem.¹

¹ Byla to i hra náhod. V roce 1983 vyšla tiše a malým nákladem v naprosto nečtené a s knižními novinkami nedistribované knižnici Spisů filozofické fakulty Možného monografie *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů* [Možný 1983]. Naneštěstí se jí nějak v Praze domákl velice škodlivý plukovník Rychtařík, který v té době právě proslul článkem „Tenký led takzvané alternativní sociologie“ v *Rudém právu*. Zlikvidoval jím pracovní skupinu sociologů ukry-

V tomto procesu se také testovalo, do jaké „obslužné kategorie“ represe byl kdo zařazen; velmi významný byl osobní nepřítel a zanícený likvidátor v blízkém okolí. Mojmir Köttner nechoval zášť k nikomu z těch, které s katedrou dostal, i když to byly „případy k dořešení“, jež podle mnoha usnesení neměly na nomenklaturní katedře místo. Vyhýbal se konfliktům a chránil své nemocné srdce před stresem z hostility, i nevyslovené. Nechal nejvýraznější osobnosti katedry, formálně zbavené akademického statusu zařazením na místa technických pracovníků v Laboratoři, uplatňovat na strategii katedry tichý vliv. I když to byl oddaný marxista a člověk stranických struktur, odborná kvalita měla v jeho myšlení váhu; věděl, co to je, i když sám už dávno sociologem nebyl.

Katedra obnovila i formálně, zapojením do Státního plánu vědeckého výzkumu, svou badatelskou činnost. Ve „Sborníku prací filosofické fakulty“, kde měly společenské vědy svou řadu a každý druhý rok dostala marxisticko-leninská sociologie své číslo, se začaly objevovat stati, které, byť velmi krotké a někdy i s blábolivou úlitbou době, byly prostě sociologické. Laboratoř pokračovala v zavedených aplikovaných výzkumech.

Nejvýznamněji přispěly k postupnému obnovení autentické sociologie v Brně v osmdesátých letech tři skutečnosti. První z nich byl nástup Jaroslava Stříteckého do čela katedry po Köttnerově smrti v roce 1981. Střítecký byl sice už při obnovování katedry zařazen v kádrovém schématu jako „kádrová rezerva“ za vedoucího katedry, ale oddělení vysokých škol na Krajském výboru komunistické strany, které tato schémata schvalovalo, soudruhovi nikdy příliš nedůvěřovalo. Nechalo to tak být jenom s předpokladem, že na tuto rezervu nikdy nedojde. Jaroslav Střítecký, vzdělaný a kultivovaný znalec německého měšťanského myšlení v 19. století a frankfurtské sociologické školy, historik s poučeným zájmem o estetiku zejména hudby, prošel zmatkem prověrek v roce 1971 jako příliš mladý a bezvýznamný, aby jeho potrestáním bylo možno vykázat revoluční nekompromisnost. Na oddělení sociologie byl přesunut nespíš také proto, že marxisticko-leninské filozofii a jejím reprezentantům na fakultě ideologicky nevoněl. Jestli tedy autentické jádro katedry mělo před sebou v Köttnerovi vedoucího, který je prostě jen držel stranou a nechával být, vzhledem ke kterému ale o nějaké vzájemné důvěře nemohlo být řeči, v Jaroslavu Stříteckém mělo náhle ve vedoucím svého muže. Na katedře začala panovat naprostá otevřenost a autentické vztahy, i když samozřejmě všichni věděli, jak a kým je hřiště, na němž se mohou pohybovat, nalajnováno.

Druhou významnou skutečností byla už za Köttnera obnovená možnost vybrat si a přijmout (při respektování kritérií kádrových) nové asistenty podle odborných kvalit. Tak byli přijati na katedru čerství absolventi Ladislav Rabušic a Jan Keller. Katedra tím dosáhla jakési kritické hodnoty podílu odborně kompetentních li-

tuou v Sportpropagu. Obdobný článek měl brzy napsaný i nad Možného knihou, jen se trochu zdržel. Než dodal text do redakce, vyšla na knihu v *Pravdě*, orgánu ÚV komunistické strany Slovenska, rozsáhlá pozitivní recenze od dvou Možného slovenských kolegyn a sympatizanek. Rychtaříkovi tedy s politováním jeho text vrátili, protože museli respektovat železné pravidlo, že dva orgány ústředních výborů spolu nemohou polemizovat.

dí, po jejímž překročení už není dost dobře možné vydávat ideologický žvást za vědeckou práci.

Třetím významným prvkem autentizace sociologického života v Brně byl šťastný nápad pořádat pravidelně mezinárodní seminář, obmyslně nazvaný *Socialistický životní způsob jako sociální realita*. Ten název měl v sobě polemický osten proti produkci sociologického ústavu ČSAV, kde velké a významné oddělení pro výzkum socialistického způsobu života nic nezkoumalo a vstřícně k očekávání Ústředního výboru komunistické strany produkovalo normativní ideologický obraz života v zemi rozvinutého socialismu. Nemohl být ale jako polemický dosti dobře napaden, protože označení socialistického životního způsobu za realitu bylo nezpochybnitelně politicky korektní.

Aby se vyhnuli degenerované praxi oficiálních seminářů, zavedli pořadatelé několik inovací: na konferenci byl pozván jen ten, kdo měl vypracovaný odborný text a dodal ho předem. Počet účastníků byl nepřekročitelně omezen na 25 a vedení semináře si vyhrazovalo právo na jejich vlastní výběr podle kvality dodaných textů. Všechny texty vyšly předem ve sborníku ze semináře; každý z účastníků ho dostal už nejméně týden před zahájením semináře. Na semináři se nepřednášelo. Příspěvky se nečetly, každý z přítomných měl nepřekročitelných pět minut času na představení svého textu a k otevření diskuse. Sloužila kritickému zhodnocení každého textu v plénu a bylo jí věnováno vždy půl hodiny. Právě odborná debata byla vlastním obsahem semináře. Mluvílo se jen o tom, co je, za nelegitimní byla považována jakákoli sdělení o tom, co by mělo být či co bude. Povaha příspěvků byla přísně empirická, i když metodologicky otevřená. Očekávalo se, že jejich podstatou bude výzkumné sdělení.² Seminář měl periodicitu bienále a konal se celkem třikrát: v roce 1985, 1987 a 1989. V roce 1991 už o něj nebyl zájem a pořadatelé už měli také jiné priority; svou úlohu splnil.

Príznivá shoda těchto několika skutečností způsobila, že rekonstrukce sociologie v roce 1990 proběhla v Brně poměrně hladce. I ona měla ovšem své problémy, konflikty a zklamání, to je však už jiná kapitola. Obecně lze o brněnské sociologii v letech 1964–1989 říci, že tíhla více k empirickému zkoumání než k teoretické práci. Po Bláhovi snad zdědila něco z durkheimovského sociologismu; i s vlivem strukturálního funkcionalismu, v druhé polovině šedesátých let velmi silným, se vyrovnávala odkazem k funkcionalismu A. I. Bláhy. Jan Macků ho v Bláhově díle aspoň přesvědčivě identifikoval. K tomu, zda existovala po opadnutí prověřkové smršťe na počátku sedmdesátých let v Brně nějaká „brněnská škola“, jak se ji v šedesátých letech katedra snažila najít v době mezi dvěma válkami a samozřejmě sama v sobě, můžeme být dosti skeptičtí. Byly tam prostě lidsky o něco slušnější poměry. Že to bývá označováno za brněnskou anomálii, vypovídá více o té době než o brněnské škole.

² Přísnost pořadatelů šla tak daleko, že odmítli příspěvky několika blízkých přátel (Martin a Zora Bútorovi, Jiří Kabele, Lubomír Mlčoch, Martin Potůček), protože neodpovídaly kritériím. Martin Bútor vydal tedy svůj vlastní sborník s tím, že v Brně uspořádá paralelně Salon odmítnutých. To tu přísnost zlomilo, na konferenci pozváni byli, ale sborník tohoto salonu vyšel mimo vlastní sborník konference.

Ivo MOŽNÝ je profesorem sociologie a sociální filosofie Masarykovy univerzity v Brně. V letech 1998 až 2004 zde zastával funkci děkana Fakulty sociálních studií. Mezi hlavní předměty jeho zájmu patří sociální změna, sociologie rodiny, sociální demografie, sociologie intimity a sociální politika. Mimo jiné je členem Evropské společnosti pro vědy a umění, Nizozemského institutu pro pokročilá studia či Učené společnosti České republiky. Publikoval například monografie *Sociologie rodiny: její vývoj, teorie a základní problémy* (1999) a *Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce* (1999).

Literatura

- Bláha, Inocenc Arnošt 1968. *Sociologie*. Praha: Academia.
- Hájek, Mojmir 1948. *Sociologická šetření moravské vesnice v rozpětí generačním (Neslovice 1904–34)*. Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé.
- Lazarsfeld, Paul Felix n. d. *Jazyk sociologického výzkumu*. Mimeografováno. Ukázky vybral a do češtiny přeložil M. Gregor. Brno: KKOS.
- Malinowski, Bronislaw 1967. *Vědecká teorie kultury*. Brno: KKOS.
- Možný, Ivo (ed.) 1967. *Sociologie kultury. Antologie z děl západních autorů*. Brno: KKOS.
- Možný, Ivo 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Obrdlíková, Juliana, Dušan Slávik 1968. *Sociologická čítanka. Díl 3. Ukázky z děl československých sociologů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Sociologická čítanka. Díl 1.* 1967a. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Sociologická čítanka. Díl 2. Texty z autorů 20. století.* 1967b. Praha: SPN.